

4. Русанівський В. Знайдене слово: (Про мову творів Ю. Мушкетика). *Мовознавство*. 2000. № 4/5. С. 4–7.
5. Федоровська Л. Місткість «малої» форми: Новели Ю. Мушкетика. *Вітчизна*. 1982. № 4. С. 188–193.
6. Шпиталь А. Історична проза Юрія Мушкетика. *Київська старовина*. 1999. № 3. С. 46–54.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-3>

ПРОТОТИПИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОДАХ

Ключник Т. О.

*аспірантка кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Питання формування прототипів безпосередньо стосується процесів категоризації дійсності та упорядкування картини світу. Категоризацію можна розглядати і як процес (віднесення об'єкта до певної категорії), і як результат діяльності (членування явищ дійсності на групи й класи) [7, с. 146]; саме в контексті цієї наукової парадигми розглядається проблема прототипів [1, 2, 6].

Прототип є характерним поняттям конкретної категорії, тобто центром певної сутності [4, 8]. Основним призначенням будь-якого прототипу є повне окреслення найважливіших ознак певної категорії в одній подобі чи об'єкті.

«Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь» [5, с. 472–480] фіксує такі прототипні образи у сфері інтелекту, де провідними суб'єктами є людина і тварина, рідше – певні предмети побуту, явища природи та позаземні сутності.

Найчастотнішими атрибутивами для поєднання з прототипним образом є лексеми *розумний, вчений, зарозумний, кмітливий, мудрий, премудрий*. Категоризація словникових даних здійснена у межах окремих культурних кодів:

1) антропний код (*розумний як жид, розумний як рабин жидівський, мудрий ніби як дід, розумний як старий, мудрий як ворожिला, мудрий як фішкаріш, розумний як міністр, розумний як очкарик, розумний як письменний, розумний як професор, премудрий*

як **філософ**, мудрий як **Соломон** (премудрий як **Саламон**), як мудрий **Салимон**, розумний як **Ейнштейн**);

2) зооморфний код (розумний як музикове **кота**, кмітливий як **куниця**, мудрий як **лис**, мудрий (розумний) як **сова**, мудрий аки **змії**, мудрий як **змії**, розумний як **ворон**, розумний як **собака**);

3) фітоморфний код (мудрий як **старий дуб**);

4) предметний код (мудрий як **книга**, розумний мов **енциклопедія**, розумний як **підручник**);

5) темпоральний код (мудрий наче **літо**, мудрий як **ранок**, мудрий як **старість**);

6) природний код (розумний як **світ**);

7) міфологічний код (розумний мов **янгол**).

Порівняння, що стосуються явища глупоти, але використовують атрибутиви на позначення розумної людини, категоризовано відповідно:

1) антропний код (вчений як **рабін жидівський**, мудрий як **лях** по шкоді, розумний як **сто бочок арестантів**);

2) зооморфний код (зарозумний як **фишків кінь**, мудрий як **бекало рогате**, розумний як <беркове, жидівське> **теля**, розумний як **бирка**, розумний як **биця**, розумний як **віслиюк**, розумний як **сто волів**, розумний як **дідова (попова, Сидорова) коза**, розумний як **Мошків кінь**, розумний як **Хведькова (Федькова) кобила**, розумний як **качка**, умний (вумний) як **вутка**, розумний як **Химині кури**);

3) предметний код (мудрий як беркові **штани**, мудрий як **рабинові капці**, мудрий як **соломонові ногавиці**, мудрий як **ходак**, мудрий як **штани Соломона**, розумний як **бабині шкургани**, розумний як **батькові штани навиворіт**, розумний як **беркова ярмурка**, розумний як **беркові штани навиворіт**, розумний як **панькові штани**, розумний як **Соломонів папуць (патинок)**, розумний як **Соломонові портки**, як **жидівський патинок**, розумний як **утюг**);

4) гастрономічний код (розумний як **сало**).

Найчастотнішими є порівняння в межах антропного та зооморфного коду. Антропний код є базовим в цьому контексті, адже інтелектуальні здібності стосуються передовсім людини; тоді як зооморфний код яскраво демонструє зв'язок світу людини з тваринним.

Окрему увагу варто звернути на прототипні одиниці в межах предметного коду. Більшість порівнянь стосуються саме відсутності інтелектуальних здібностей, що доволі логічно пояснюється: предмети побуту не асоціюються людиною як «носії» інтелектуальних можливостей, а тому використовуються найчастіше саме на позначення глупоти.

Окрім того, варто проаналізувати джерела вербалізації: для позначення наявності розуму використані артефакти, що так чи так стосуються роботи

з інформацією та потребують залучення інтелекту (*книга, енциклопедія, підручник*), тоді як відсутність розумових потенцій окреслюють найпростіші елементи побуту (*штани, ногавиці, ходак, шкургани, ярмурка, патинок, портки, утюг*). Найчастотнішими є елементи вбрання, які пов'язані з базовою архетипною опозицією «верх – низ», адже вживаються переважно назви взуття або нижні частини одягу (*штани, портки*).

Отже, прототипи наявності або відсутності інтелектуальних потенцій мають розгалужену систему втілень в межах лінгвокультурних кодів (зокрема антропного, зооморфного, предметного та гастрономічного). Проаналізований фактичний матеріал демонструє, що наявність розумових здібностей найяскравіше представлена в антропному коді, натомість відсутність — переважно в зооморфному та предметному. Зазначені прототипи є результатом категоризації уявлень людини про інтелектуальну сферу, а також демонструють базові еталони в контексті розумових здібностей людини.

Література:

1. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind* / George Lakoff. Chicago – London : University of Chicago Press, 1987. 614 p.
2. Rosch E. Natural categories. *Cognitive psychology*. 1973. V. 4. P. 328–350.
3. Левченко О. П. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. № 10. К. : КНУ, 2004. С. 338–346.
4. Левченко О. П. Термін прототип у лінгвокультурології. *Вісник: Проблеми української термінології*. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2004. № 503. С. 58–60.
5. Левченко О. П. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 748 с.
6. Мізін К. І. Лінгвістичний і лінгвокультурологічний статуси образу-еталона. *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 58–72.
7. Насталовська І. В. Сучасні підходи до мовної категоризації – семантика прототипів. Мовні одиниці базового рівня категоризації. *Записки з романо-германської філології*. 2009. Вип. 23. С. 146–155.
8. Попова Н. М. Кореляція семантичних змін і теорії прототипів у мовній і концептуальній картині світу Іспанії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2017. Вип. 31(2). С. 110–112.